

АЙБГА ИҚРОРЛИК БЎЙИЧА КЕЛИШУВ – ҚОНУНЧИЛИКДАГИ ЯНГИ ИНСТИТУТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Эргашев Абдусалом Хасанович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси магистратура ташкилий тактик
бошқарув мутахасислиги 2-гуруҳ тингловчиси подполковник

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув тушунчасининг мазмуни ва моҳияти очиқ беришга қаратилган фикр-мулоҳазаларни таҳлил қилиш орқали ушбу тушунчага янги муаллифлик таърифи ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Калит сўзлар: айбга иқдорлик, тергов, келишув, шартнома, қарор, гумон қилинувчи, айбланувчи, жиноят, ҳуқуқ, эркинлик.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар инсонпарварлик принципларига асосланган ҳолда шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш, унинг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилиш, жиноятларни тез ва тўлиқ очиш, жиноятдан жабр чеккан шахсларга етказилган зарарни қоплаш, айбсиз инсонлар жавобгарликка тортилмаслигини таъминлаш, жисмоний ва юридик шахсларнинг жиноятларга доир мурожаатларини ўз вақтида рўйхатга олиш ва қонунда белгиланган тартибда ҳал этиш, суд-тергов амалиётида шахсга нисбатан қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турларини қўллаш билан боғлиқ қилмишлар содир этилишининг олдини олиш бўйича кенг қўламли ва самарали механизмларни жорий қилиш ҳамда ушбу соҳада халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибани жорий этиш борасида бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда.

Шундай бўлсада, бугунги кунда суд-тергов амалиётининг таҳлили жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида ўзининг ечимини топмаган бир қатор масалалар мавжудлигини кўрсатмоқда. Бундай муаммолардан бири сифатида айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув институтининг қўллаш борасидаги аниқ механизмларнинг мавжуд эмаслигини таъкидлаб ўтиш мумкин бўлади.

Бу эса, ўз навбатида, мазкур институтни такомиллаштириш борасида бир қатор илмий тадқиқотларни амалга оширишни талаб этади. Ҳар қандай муаммони ўрганиш ёки таҳлил қилиш аввало унинг мазмун моҳиятини англаб олиш лозим бўлиб, бунинг учун ушбу муаммонинг қонунчиликда тартибга солиниши ҳамда ижтимоий-ҳуқуқий заруратини тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқ.

Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув тушунчаси жиноят-процессуал қонунчилигида мутлақо янги институт бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 февралдаги “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ҳамда Жиноят-процессуал кодексларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-675-сон қонуни қабул қилиниши асосида ЖПК “Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув” деб номланган янги 62 – боб Жиноят-процессуал қонунчилигига киритилиши билан боғлиқдир.

Жиноий ишларни соддалаштирилган тартибда кўриш борасидаги жаҳон амалиётида мавжуд ижобий иш юритишнинг миллий процессуал қонунчиликка жорий этилиши фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини самарали ҳимоя қилиш борасидаги замонавий механизмлардан бири бўлиб, Жиноят-процессуал қонунчиликка жорий этилган айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув институти ҳам шундай институтлар сарасига кириб, унинг бош мақсади — давлат айбловчисининг айбланувчини содир этган жинояти юзасидан иқдорлиги асосида судда енгилроқ жазо тайинланишига эришиш, шу билан бирга, кўплаб сансалорликларга сабаб бўладиган узоқ давом этувчи тергов ва суд жараёнларини қисқартириш бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 586¹-моддаси кўра “Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув жиноят ишини юритишни ўзига нисбатан қўйилган гумонга, айбловга рози бўлган, жиноятнинг очилишига фаол кўмаклашган ва келтирилган зарарни бартараф этган гумон қилинувчининг ёки айбланувчининг илтимосномасига асосан назорат қилувчи прокурор билан ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар бўйича тузиладиган келишув¹” эканлиги кўрсатилган.

Юқоридаги фикрдан кўриниб турибдики, айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув, жиноят ишини юритишни ўзига нисбатан қўйилган гумонга,

¹ Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 586¹- моддаси

айбловга рози бўлган шахс ва прокурор ўртасида тузиладиган келишувдир. Бунда гумонланувчи ёки айбланувчи жиноятнинг очилишига фаол кўмаклашган ва келтирилган зарарни бартараф этган бўлиши лозим. Бундай келишувлар Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 15-моддасида назарда тутилган жиноятларнинг таснифланишига кўра “ижтимоий хавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноят²”лар бўйича тузилиши белгиланган.

Ўз навбатида, қонунчилигимиздаги айбга иқдорлик бўйича келишувнинг ярашув институтига ўхшаш жиҳатларини қайд этиш лозим. Яъни, иккала ҳолатда ҳам жабрланувчи ёки фуқаровий даъвогар бу жараёнда иштирок этади ва гумон қилинувчи ёки айбланувчи томонидан етказилган зарарнинг бартараф этилгани ёхуд этилмаганига аниқлик киритилади.

Бу борада жабрланган тараф ёки фуқаровий даъвогарнинг фикри келишув тузишнинг муҳим шартларидан бири бўлиб ҳисобланади. Қонунчилигимизга биноан “жиноят иши суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг айбга иқдорлик бўйича келишуви судга келиб тушган пайтдан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўриб чиқилади. Келишув тасдиқланган ҳолларда суд айблов ҳукми чиқариб, жазо тайинланиши³” белгиланган.

Аслида, «келишув» сўзининг маъноси ҳам икки келишаётган томоннинг ўзаро қулай ва манфаатли мақсадлар марказини топишини англатади. Жиноят-процессуал қонунчиликда мазкур сўз айбланувчи билан давлат тимсолидаги қонун, адолат билан келишувни ифодалайди.

Айбга иқдорлик институтининг пайдо бўлишига назар ташлайдиган бўлсак, у Буюк Британия судлов тизимида ўрта асрлардаёқ қўлланила бошлаган бўлиб, мазкур институт кейинроқ АҚШ қонунчилигига кириб келган. Ҳозирги кунда айнан АҚШ процессуал қонунчилик тизимида ундан самарали фойдаланилиб, 2022 йил давомида АҚШ федерал судларининг 95 фоиз ишлари келишиш асосида ўз ечимини топган. Буюк Британияда эса, бу кўрсаткич камроқ нисбатни ташкил этади, яъни магистрат судларда кўрилган ишларнинг 87 фоизи келишув асосида тугалланади.

Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув институтининг жиноят-процессуал қонунчилигига киритилиши ўзининг бир қатор ижобий тарафларига эга бўлиб,

² Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 15-моддаси

улар ўзаро зиддиятда бўлган томонлар муносабатларининг тез орада юмшашига, айбланувчи ёки судланувчининг айбига иқдорлик билдиришга тайёрлиги, жазони ўтай бошлашига, судлов ва айблов органларининг вақт ва маблағлари тежалишига, айблов органлари ўз вақтини оғир жиноятларни очишга қаратиши ва судларда жиноят ишларини кўрилишининг камайишига олиб келиши билан белгиланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, АҚШ судлов тизимида айбланувчининг айби исботланишининг бош шarti — унинг ўз айбини тан олишидир. Бинобарин, англосаксон ҳуқуқ тизими жиноят ишлари юритувида исботлаш методлари кўп ҳолатда расмийликни, катта молиявий маблағни ва вақт борасида катта харажатларни талаб этиши билан кескин фарқ қилади.

Шу аснода айбланувчининг ўз айбини тан олиши кўп ҳолларда узоқ давом этадиган тергов ва суд босқичларини қисқартиришда, овозагарчиликларнинг олдини олишда айбланувчининг ўзига нисбатан ҳам кўп ҳолларда самарали процессуал ҳаракат ҳисобланади.

Айбга иқдорлик тўғрисидаги келишув институти, айрим олимларнинг фикрича, муайян салбий жиҳатларга ҳам эга эканлигини “Я.В. Лошкобанов, В.В. Колесник ва Н.А. Дудина³” томонидан айтиб ўтилган. Бироқ бу омилар жиноят процессини юритувчи мансабдор шахслар, жумладан, тергов органларининг айбни «ҳар қандай ҳолатда тан олдиришга интилиши» натижасида айбланувчи ўзини ўзи ёлғон айблаш ҳолати, айбсиз инсоннинг айбланувчига айланиб, жиноят содир этган шахснинг жазосиз қолиб кетиши, шунингдек, содир этилмаган жиноят учун айблов эълон қилиш ҳолатларида намоён бўлади. Шу каби ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида мамлакатимизда айбга иқдорлик келишуви суд томонидан кўриб чиқилгандан сўнг тасдиқланади.

Бунда суд келишув гумон қилинувчи, айбланувчи томонидан ихтиёрий равишда тузилган-тузилмагани, келишувнинг моҳияти ва шартларини тушунган-тушунмагани, унинг оқибатларини англаб етгани, судланувчининг ўзи шахсан келишувни қўллаб-қувватлашини аниқлайди.

³ Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) ISSN (online): 2181-2454 Volume 2 | Issue 3 | March, 2022 | SJIFactor: 5,965 | UIF: 7,6 | Google Scholar | www.carjis.org DOI: 10.24412/2181-2454-2022-3-119-125 E-mail: carjisor@carjis.org 123

Англосаксон ҳуқуқ тизими давлатларида ҳам келишув институтидан самарали фойдаланилади. Бунинг асосий сабабларидан бири шуки, ушбу мамлакатларда ҳар қандай процессуал жараён тарафлар тортишуви асосида ечим топиши, иш юзасидан тортишув ва фикрлар хилма-хиллиги бўлмаган ҳолатда жиноят иши юритуви ҳам бўлмаслигини инобатга олиб, мазкур мамлакатларда тарафлар ўртасидаги келишувга ҳар қандай босқичда йўл қўйилади.

Айнан айбланувчи томонидан айбнинг тан олиниши (guilty plea) унинг ижтимоий хавфли қилмиши юзасидан суд муҳокамасидан воз кечганини билдиради. Айбланувчи айблов органи билан келишув (plea bargaining) имзолаши ҳам мумкин.

Мазкур келишув айбланувчига бир қатор юридик имтиёзлар беради. Яъни:

- айблов доираси қисқартирилиши ёки ундан айрим эпизодларнинг чиқарилиши ва квалификациянинг енгилроқ томонга йўналтирилиши;
- жазо ҳажми, миқдори ва ўташ тартибининг қонунда кўрсатилганидан ҳам енгилроғи тайинланиши.

Очиқ суд мажлисида айбланувчига унинг барча ҳуқуқ ва мажбуриятлари тушунтирилади. Имзолаётган келишув ихтиёрий тузилганига ишонч ҳосил қилиш учун унга саволлар берилади.

Суд айбланувчига мазкур келишувни рад қилиши мумкинлигини тушунтиради ёки айбланувчи шахсига оид маълумотларни тўлиқ ўрганиб чиқиш учун жиноят ишини кўришни қолдиради.

Шунингдек, суд тарафлар тақдим этган далилларни тўлиқ текширади. Яъни судлов тизими келишувни автоматик тарзда қабул қилиб, у юзасидан бир хил ҳулоса чиқармайди.

Россия жиноят-процессуал қонунчилигига ҳам келишув институти янги институт сифатида киритилган ва амалиётда самарали ишламоқда. Россия Федерацияси Жиноят-процессуал кодексининг 40-бобида “айбланувчига эълон қилинган айбга нисбатан иқрорлиги ва розилиги юзасидан ўтказиладиган суд мажлисининг алоҳида тартиби мавжуд⁴”лиги кўрсатилган. Ушбу нормада айбланувчининг айбига иқрорлиги юзасидан аризаси ва суд муҳокамасисиз ҳукм чиқариш юзасидан келтирилган илтимосномани

⁴ Россия Федерацияси Жиноят-процессуал кодексининг 40-боби

мазмунан ҳал қилиш тартиби қайд этилган. Бундай ҳолатда суд тергови ўтказилмайди.

Айбга иқдорлик бўйича келишувнинг ярашув институтига хос жиҳатлари мавжуд. Яъни иккала ҳолатда ҳам миллий қонунчилигимизга асосан жабрланувчи ёки фуқаровий даъвогар бу жараёнда иштирок этади ва гумон қилинувчи ёки айбланувчи томонидан етказилган зарарнинг бартараф этилгани ҳолатига ойдинлик киритилади.

Бироқ ярашув институтида келишув судланувчи ва жабрланувчи ўртасида амалга оширилса, айбга иқдорлик бўйича келишувда айбланувчи ва давлат тимсолидаги қонун, адолат билан келишув тушунилиши лозим.

Шу ўринда АҚШ судлов қонунчилиги асосида айбланувчи ёки судланувчи томонидан айбга иқдорлик келишуви имзоланганида жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг манфаатлари қай даражада ҳимоялангани масаласига мухтасар тўхталиш лозим.

Мазкур давлат қонунчилигига кўра, келишув тузиш жараёнида жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг манфаатлари акс эттирилмаган. Содда қилиб айтганда, ушбу жараёнда жабрланувчи, фуқаровий даъвогарнинг розилиги ёки қаршилиги келишувни амалга оширишда деярли инобатга олинмайди.

Жабрланувчи ва фуқаровий даъвогарга етказилган зарарни қоплаш чоралари ҳам мазкур келишув юзасидан чиқарилган суд ҳукмида ўз аксини топмайди.

Миллий қонунчилигимизда эса, бу масалага Шарқ менталитетидан келиб чиқиб ёндашилди. Натижада жабрланган тараф ёки фуқаровий даъвогарнинг фикри бундай келишув тузишда муҳим шартлардан бирига айланди.

Миллий қонунчилигимизга биноан жиноят иши суриштирувчи, терговчи, прокурорнинг айбга иқдорлик бўйича келишуви судга келиб тушган пайтдан эътиборан бир ойдан кечиктирмай кўриб чиқилади. Келишув тасдиқланган ҳолларда суд айблов ҳукми чиқариб, жазо тайинлайди.

Бироқ жиноят бўйича тайинланадиган жазо муддати ёки миқдори Жиноят кодексининг тегишли моддасида ёки қисмида назарда тутилган энг кўп жазонинг ярмидан ошмаслиги керак.

Хулоса қилиб айтганда, халқаро майдонда самарали фойдаланилаётган процессуал институтларнинг мамлакатимиз жиноят, жиноят-процессуал қонунчилигига миллийлигимиздан келиб чиққан ҳолда киритилиши, ўз навбатида, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимояси янада юксак поғонага кўтарилишида муҳим омил бўлади.

